

Sociaal-liberaal gedachtegoed

Mr. HANS
VAN
MIERLO
STICHTING

Tegen technocratische tendensen

Voor vrijheid
en democratie

essay

Dirk-Jan van Vliet

Tegen technocratische tendensen

Voor vrijheid
en democratie

De Mr. Hans van Mierlo Stichting is het onafhankelijke wetenschappelijk bureau van D66. Wij zorgen ervoor dat het denken binnen D66 altijd doorgaat. De Van Mierlo Stichting heeft tot doel om het sociaal-liberale gedachtegoed verder te ontwikkelen en te verspreiden.

essay

Dirk-Jan van Vliet

You learn to stand for your ideals when they are mocked or rejected. You learn to speak when speech is dangerous. You learn to act when success is far away and even hope is gone. You learn to make your own judgements about right and wrong. You learn to doubt the wisdom of those whose opinions are more popular. You learn to doubt your own. You are forced to a life of choice and refusal, reflection and will. You learn to be thoughtful in the midst of doubt, brave in the face of enemies, courageous in facing the always present possibility of loss.

*Anne Norton*¹

Politici zijn de laatste 40 jaar in een andere taal gaan spreken, namelijk de taal van economen, managers en bestuurskundigen. Daarin missen een aantal elementen die voor de democratische rechtsorde essentieel zijn, namelijk: Het precies weten wat de functie is van de politiek. Aandacht voor het recht want het recht dient de rechtvaardigheid. En weten dat [politiek] uiteindelijk gaat om waarden.

*Herman Tjeenk Willink*²

Inhoud

7	Inleiding
15	Deel 1 Vrijheid en democratie
23	Deel 2 Technocratie vaart wel bij ons vrijheidsbegrip
33	Deel 3 Naar 18 miljoen mensen
45	Dankwoord
47	Literatuurlijst
49	Eindnoten

Inleiding

De Nederlandse democratie vertoont technocratische tendensen. Toen begin maart 2020 duidelijk werd dat de COVID-19 pandemie ook niet aan Nederland voorbij zou gaan, werd Nederland ‘binnen een paar weken een technocratie’ – om de woorden van politicoloog Rinus van Schendelen te citeren. In het bijzonder in de beginfase van de pandemie waren de adviezen van het Outbreak Management Team (OMT), grotendeels opgetrokken uit medische wetenschappers, bepalend voor het politieke beleid. Met verwijzing naar de kennis en expertise van de deskundigen rechtvaardigde de politiek haar beslissingen. ‘Ja’, antwoordde Mark Rutte op de vraag of het advies van het OMT heilig was. Maar door de focus op dat advies, dat sterk gericht was op de situatie in de ziekenhuizen, was er te weinig aandacht voor de gevolgen, de belangen en de zorgen elders in de maatschappij.³

Het is de functie van de politiek om een afweging van waarden te maken. Om vanuit waarden te reflecteren op verschillende beleidsopties, deze ter discussie te stellen, en conflicten zichtbaar te maken. Dat is het proces dat in een representatieve democratie de legitimatie biedt voor de beslissingen die voor ons allemaal gelden. De conclusie van de Onderzoeksraad voor Veiligheid over de besluitvorming rondom de uitbraak van COVID-19 in Nederland is dan ook urgent: de rollen van experts en bestuurders waren onvoldoende gescheiden. De politiek maakte en verantwoordde de ‘ingrijpende afwegingen’ van de tijd te weinig, en leunde te veel op de adviezen van het OMT.⁴

Uitbesteding van politieke beslissingen aan experts of wetenschappers is wat in dit essay een ‘technocratische reflex’ of ‘tendens’ heet.⁵ Dat is niet bedoeld als kritiek op het gebruik of inroepen van expertise of wetenschap zelf. De wetenschap is

niet ‘ook slechts een mening’, zoals sommige sceptici van het coronabeleid beweren. Het staat buiten kijf dat expertise en wetenschap een meerwaarde hebben voor een democratische en tegelijkertijd hoogtechnische samenleving. De kern van het probleem bij een technocratische tendens is het gebrek aan democratische legitimatie door de afwezigheid van politieke reflectie. Met andere woorden, natuurlijk kan de politiek varen op de advie-

zen van anderen, zoals van experts, maar uiteindelijk moet ze zelf keuzes maken en daarvoor ook democratisch ter verantwoording te roepen zijn. Als adviezen van deskundigen zomaar worden gekopieerd, zonder politieke reflectie, is dat problematisch voor de democratische legitimiteit van besluitvorming. Dat is waar dit essay over gaat.

Het voorbeeld van de COVID-19 pandemie is slechts één voorbeeld, en mogelijk ook nog eens een uitzonderlijke. Er zijn echter meer voorbeelden. Denk aan hoe het soms tijdens Tweede Kamerverkiezingen lijkt alsof het Centraal Planbureau verkiezingsprogramma’s keurt, en denk aan hoe planbureaus in het algemeen dienen als ‘objectieve’ beleidsmakers.⁶ Of denk aan hoe de overheid talloze consultants en bijbehorende bureaus inhuurt. Daarbij is het niet zonder ironie dat consultants zelden experts zijn op een bepaald vakgebied, maar desalniettemin steeds vaker als zodanig worden ingevlogen.⁷

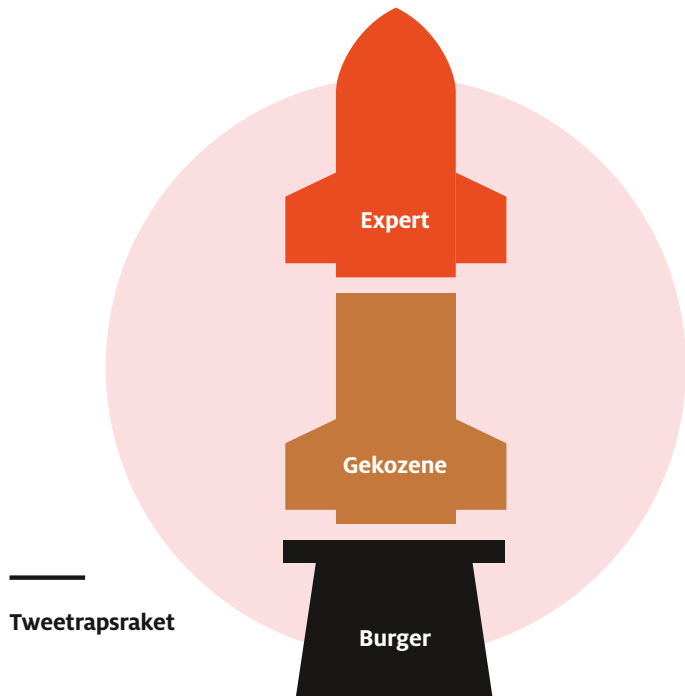
Ook op andere bestuurslagen vinden we technocratische tendensen. Zo wees hoogleraar bestuurskunde Jouke de Vries in 2012 op de technocratische tendensen in de Europese politiek

rondom de besluitvorming over de eurocrisis en de economische en financiële crisis die daarop volgde: landen stonden onder druk om beleid door te voeren dat de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds en de Europese Unie voorstonden.⁸ Onder meer de Griekse regering moest zeer grote ingrepen doen, waarbij zelden de vraag werd gesteld of de levens van de Grieken daar daadwerkelijk beter van werden.⁹ De gevolgen van de grote publieke bezuinigingen uit deze tijd laten zich nog steeds voelen.

En wat te denken van de stikstofcrisis waar Nederland sinds 2019 mee te maken heeft? Gevraagd naar de reden waarom de uitstoot van stikstof naar beneden moet, verschool menig politicus zich tijdens Provinciale Statenverkiezingen van 2023 achter technocratische argumenten als ‘regels zijn regels’.¹⁰ Natuurlijk zijn er regels voor de stikstofuitstoot, en zijn er ook goede redenen voor het bestaan daarvan, maar politieke keuzes rondom die regels behoren altijd beargumenteerd te worden vanuit een idee over een goede samenleving – niet slechts vanuit het bestaan van regels.

Lokaal zien we soortgelijke technocratische tendensen. Neem de uitgifte van gemeentelijke omgevingsvergunningen. Of de gemeente deze vergunningen verleent, komt voort uit het advies van de welstandscommissie. Welstandscommissies, bestaande uit experts, geven onafhankelijk advies over de vraag of het verstandig is om een bepaalde aanvraag, bijvoorbeeld voor een verbouwing, te honoreren. Adviezen van de commissie kunnen dus grote gevolgen hebben voor een burger: zo kreeg een huiseigenaar in Oss die besloot zijn huis groen te schilderen een dwangsom van 6000 euro opgelegd.¹¹ Natuurlijk moet een behandelend ambtenaar van de gemeente het advies van de welstandscommissie nog wel formeel overnemen. De ambtenaar en daarmee dus het college van burgemeester en wethouders nemen *formeel* nog steeds de beslissing. Maar de *praktijk* kan zijn dat de politiek dit advies altijd overneemt, zoals bijvoorbeeld in Utrecht.¹² Dat laat zien dat politieke reflectie, en daarmee democratische legitimatie, tekortschiet.

Waarom kunnen technocratische tendensen bestaan in een representatieve democratie? Om dat te kunnen begrijpen, is het nuttig om die representatieve democratie nader te bekijken. Uitbesteding van beslissingen aan experts is in de Nederlandse democratie namelijk niet de enige vorm van uitbesteding. De andere vorm van uitbesteding is onze representatieve democratie *zelf*. In dit essay zal ik dan ook spreken van een 'tweetrapsraket' van democratie en technocratie; ofwel, een tweetrapsraket van uitbesteding van politieke reflectie. De eerste trap van uitbesteding gaat over de representatieve democratie, namelijk de uitbesteding van politieke reflectie aan gekozen volksvertegenwoordigers. De tweede trap gaat over de al besproken vorm van uitbesteding aan experts.

Eerst over de eerste trap van de raket en waarom deze relevant is. Onze representatieve democratie is als zodanig een vorm van uitbesteding, omdat mensen niet zelf besturen, maar gekozen volksvertegenwoordigers dit doen. In de 'originele'

Onze representatieve democratie is als zodanig een vorm van uitbesteding, omdat mensen niet zelf besturen, maar gekozen volksvertegenwoordigers dit doen

democratie van de oude Griekse stadstaat Athene, en later ook van de Romeinse republiek, konden burgers actief participeren in het bestuur. Vandaag nemen vertegenwoordigers namens het volk besluiten, omdat ze gekozen zijn om dat te doen. In ons systeem zit hier nog een extra stap tussen: de gekozen Tweede Kamerleden formeren immers, samen met formateur en informateur, een kabinet. Ten opzichte van de situatie in het oude Athene hoeven mensen zich van-

daag voor elke bestuurslaag slechts eens in de vier jaar druk te maken over moeilijke politieke keuzes. Daarna kunnen ze zich richten op het in vrijheid leven van hun eigen leven – zonder politiek.

Om te kunnen laten zien wat dit met technocratie te maken heeft, is nog één uitstapje nodig. Namelijk naar wat vrijheid betekent in de context van onze representatieve democratie en wat het betekende in de context van de oude Grieken of Romeinen.

In de context van de hedendaagse representatieve democratie betekent vrijheid de vrijheid om je leven te leiden *zonder dat je veel tijd kwijt bent aan politieke participatie*.^{*} Historica Annelien de Dijn constateert dat deze moderne manier van denken over vrijheid werd ontwikkeld door liberalen in de negentiende eeuw. Zij gingen individuele vrijheid anders invullen dan gang-

* De lezer die bekend is met de begrippen 'positieve' en 'negatieve' vrijheid zal wellicht denken dat ik hiermee alleen doel op negatieve vrijheid. Dit is niet het geval. Daar kom ik in het volgende deel van dit essay uitgebreid op terug.

baar was in de eeuwen daarvoor.¹³ Tegen de achtergrond van de Franse revolutie en een verslagen Napoleon, stelden ze een soort derde weg voor: een staatsvorm die zich bevond ergens tussen een koning met absolute macht en een revolutionaire vorm van democratie waarin het volk daadwerkelijk zelf zou regeren in. Die tussenvorm werd de representatieve democratie. Een staatsvorm waarin niemand absolute macht heeft, maar tegelijkertijd ook niet het gehele volk altijd actief meedoet aan het landsbestuur.

In bijna alle eeuwen daarvoor waren vrijheid en democratie onlosmakelijk met elkaar verbonden geweest. Vrij was je alleen als je je ook actief bemoeide met de democratie en met de politieke beslissingen die daarin gemaakt werden. Dit heet ook wel 'democratische vrijheid'. In het andere, nieuwere liberale vrijheidsbegrip – tegelijkertijd ontwikkeld met de representatieve democratie – staat daarentegen niet actieve participatie centraal, maar zoveel mogelijk 'met rust gelaten worden'.

Dit is inclusief met rust gelaten worden door de politiek – het tegenovergestelde van democratische vrijheid.

Ons begrip van vrijheid, dat samenhangt met onze vorm van democratie, vormt de voedingsbodem voor de technocratische tendensen die in onze samenleving aanwezig zijn

Hoe vallen al deze punten over technocratie, de representatieve democratie en vrijheid samen? Die punten vallen samen in wat ook de centrale stelling van dit essay vormt: ons begrip van vrijheid, dat samenhangt met onze vorm van democratie, vormt de voedingsbo-

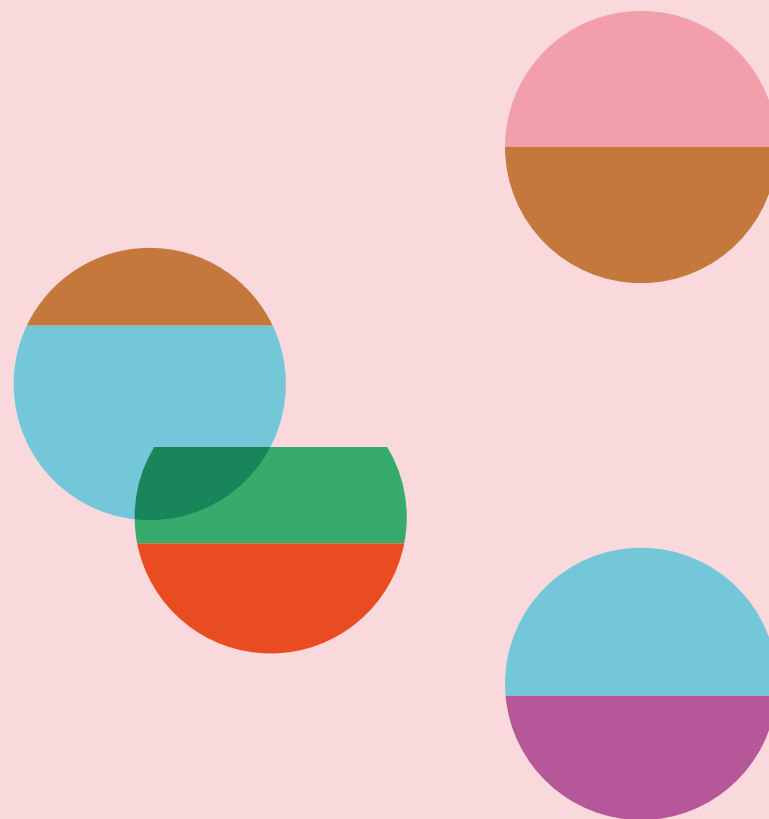
dem voor de technocratische tendensen die in onze samenleving aanwezig zijn. Als we vrijheid weer meer als democratische vrijheid definiëren en doorleven dan zien we dat het per definitie onwenselijk is om politieke beslissingen uit te besteden. Immers, op het moment dat een individu politieke beslissingen uitbesteedt, dan bestuurt ze niet zelf en is ze daarmee niet vrij.

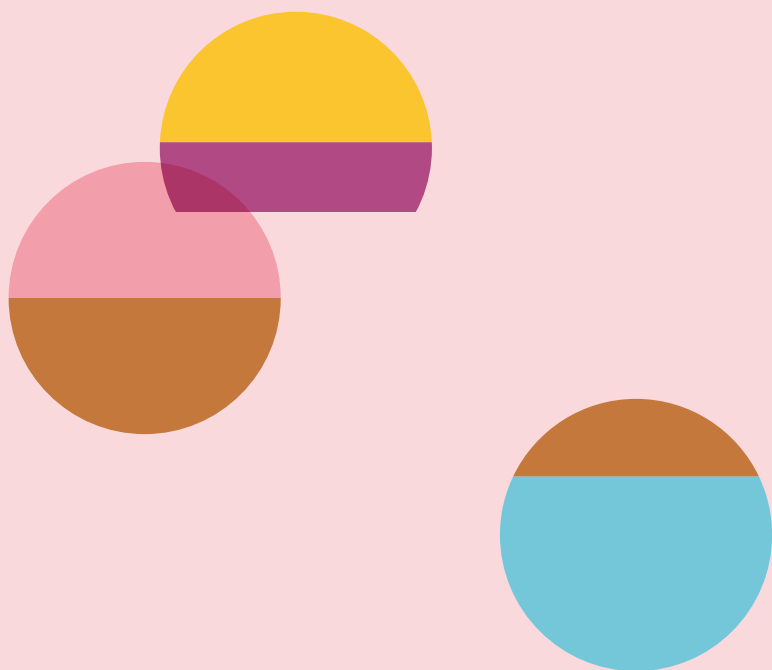
Een representatieve democratie gaat niet per definitie altijd gepaard met technocratische tendensen; we geven immers nog steeds het democratische mandaat aan de gekozenen om politieke afwegingen te maken. Een technocratische tendens is in een democratie wel altijd problematisch: als er sprake is van zo'n tendens, is er geen of te weinig democratische legitimatie voor de betreffende politieke beslissing.

In deel 1 van dit essay ga ik verder in op de verschillende opvattingen van vrijheid door de geschiedenis heen. In deel 2 komt de vraag aan bod hoe ons dominante vrijheidsbegrip van 'met rust gelaten worden' een voedingsbodem vormt voor technocratische tendensen. In deel 3 bespreek ik hoe we vanuit een rijker vrijheidsbegrip, waar democratische vrijheid ook een onderdeel van is, wege kunnen bedenken om technocratie tegen te gaan en hoe we burgers met democratische vrijheid kunnen laten oefenen. Met andere woorden, hoe we kunnen sleutelen aan de tweetrapsraket van democratie en technocratie en Nederland democratischer kunnen maken. Om dit te doen, doe ik drie voorstellen die draaien om burgerberaden. Het eerste voorstel is het mogelijk maken van een burgerberaad bij beleidsvoorstellen die direct volgen uit wetenschappelijke inzichten of expertise. Het tweede voorstel gaat over de inzet van technologie door lokale overheden. Het derde voorstel gaat over de manier waarop bepaald wordt welke medicatie wel of niet vergoed wordt door de zorgverzekering.

Vrijheid en democratie

Deel 1

Vrijheid en democratie

Deel 1

Het doel van dit hoofdstuk is enerzijds om te laten zien dat het vrijheidsbegrip 'vrij van bemoeienis van buitenaf' of 'met rust gelaten worden' het westerse begrip van vrijheid vandaag domineert. Dat dominante vrijheidsbegrip hangt samen met onze vorm van democratie. Om dit goed te begrijpen, helpt het om hieronder eerst te kijken naar het onderscheid tussen 'positieve' en 'negatieve' vrijheid – onder politiek filosofen welbekend. Zoals zal blijken, sluit deze manier van denken over vrijheid goed aan bij de representatieve democratie.

Anderzijds is het doel van dit hoofdstuk om te laten zien dat er zo iets is als een ander vrijheidsbegrip, namelijk het democratische vrijheidsbegrip dat dominant was voor de negentiende

eeuw. In dat begrip was vrijheid verbonden met democratie, zoals onder meer De Dijn laat zien. Ze grijpt daarbij terug op onder andere het werk van de Amerikaanse historicus in intellectuele politieke geschiedenis Quentin Skinner. Skinner bracht eind jaren '90 een kleine moderne renaissance te weeg door ons te herinneren aan

Iemand was vrij op het moment dat ze niet gedomineerd werd door krachten buiten haarzelf

het zogenaamde 'republikeinse vrijheidsbegrip'. Belangrijk om op te merken: 'republikeins' verwijst in deze niet naar de Amerikaanse Republikeinse Partij, maar naar de oude Romeinse republiek.¹⁴ Tot voor de negentiende eeuw werd vrijheid

begrepen als non-dominantie, stelt Skinner: iemand was vrij op het moment dat ze niet gedomineerd werd door krachten buiten haarzelf. Vrijheid als non-dominantie en de eerdergenoemde 'democratische vrijheid' zijn daarmee uitwisselbare begrippen. Verderop in dit essay ga ik hier dieper op in.

Ideeëngeschiedenis

Het lijkt weleens alsof de filosofische ideeën die we door de eeuwen heen ontwikkelen een afspiegeling zijn van de maatschappelijke of wetenschappelijke situatie van het moment. Hoewel dat in sommige gevallen ongetwijfeld het geval zal zijn, is het tegenovergestelde ook mogelijk. Sommige nieuwe filosofische ideeën vullen langzaam ons denken en gaan daarmee ook de manier waarop we naar de wereld kijken vormen. Een vrijheidsbegrip kan dus zijn als een bril met gekleurde glazen: als je die opzet en naar de wereld kijkt, kleurt de bril hoe de wereld eruitziet. Dit betekent echter niet dat er zoiets bestaat als de 'echte' werkelijkheid die we alleen maar door een bril en dus vervormd kunnen bekijken. Waar het om gaat is dat het hanteren van een begrip mede bepaalt hoe we de wereld zien en begrijpen.

Vrijheid 'van' en vrijheid 'om'

Met het democratische vrijheidsbegrip nog in het achterhoofd, eerst meer over het westerse vrijheidsbegrip van vandaag. In zijn beroemde essay *Two concepts of liberty* analyseert de politiek theoreticus Isaiah Berlin wat vrijheid betekent. Zijn analyse is een weerslag van het dominante denken in de tijd dat hij het essay schreef – zo vlak na de Tweede Wereldoorlog – namelijk het idee dat er een vrijheid is 'van' en een vrijheid is 'om'. Deze manier van denken is nog altijd dominant en begon in de loop van de negentiende eeuw aan haar opmars.

Berlin definieert twee verschillende vormen van vrijheid: 'negatieve' vrijheid en 'positieve' vrijheid. Negatieve vrijheid betekent hier vrijheid van externe dwang. Een voorbeeld daarvan is de vrijheid om uit huis te kunnen gaan. Het individu is

vrij als ze zelf en daarmee onafhankelijk, zonder dwang, mag bepalen wanneer ze het huis uitgaat en wanneer niet. Positieve vrijheid betekent vrijheid om het leven te kunnen leiden dat iemand zelf wil leiden. Een voorbeeld van een vorm van positieve vrijheid kan het volgen van onderwijs zijn: onderwijs stelt de scholier in staat om meer uit het leven te halen.

De essentie van deze vormen van vrijheid is dat het gericht is op de bewerkstelling van individuele onafhankelijkheid.¹⁵ Daarmee zijn zowel het positieve als het negatieve vrijheidsbegrip gericht op mensen zoveel mogelijk met rust laten. In het geval van negatieve vrijheid ligt dat voor de hand. Maar ook positieve vrijheid draagt de belofte van individuele onafhankelijkheid met zich mee. Denk aan het voorbeeld van onderwijs om een volwaardig leven te kunnen leiden: nadat iemand onderwijs heeft genoten, is het de bedoeling dat hij de overheid niet, of op z'n minst veel minder, nodig heeft voor de rest van zijn leven. Hij is vrij en daarmee onafhankelijk als hij (verplicht) onderwijs genoten heeft.

Een klein gedachtenexperiment om dit te verduidelijken: hoe zit het met maatregelen om te zorgen dat mensen gezond blijven, de zogeheten 'preventie' waar de overheid vandaag veel

op inzet? Is dat niet tegenstrijdig met het idee dat we mensen zoveel mogelijk met rust willen laten? Het moge duidelijk zijn dat preventieve maatregelen soms heftig kunnen ingrijpen in de levens van mensen, maar voor dit ingrijpen van de overheid in de levens van mensen geldt: voorkomen is beter dan genezen. Door maatregelen te treffen die voorkomen dat mensen alcoholisme ontwikkelen, COPD krijgen of enorme schulden oplopen, kunnen

Op het moment dat iemand vrij is van alcoholisme, niet verslaafd is en vrij is van schulden, alleen dan kan iemand individueel onafhankelijk zijn

we ervoor zorgen dat die problemen zich minder voordoen. Het doel van deze maatregelen blijft individuele onafhanke-

lijkheid. Op het moment dat iemand vrij is van alcoholisme, niet verslaafd is en vrij is van schulden, alleen dan kan iemand individueel onafhankelijk zijn.¹⁶ En dus ook: alleen dan kan die persoon met rust gelaten worden door de overheid en alleen dan heeft ze de vrijheid om haar leven te leiden op de manier die ze wil. Preventieve maatregelen zijn dus vormen van positieve vrijheid en onderdeel van onze hedendaagse manier van denken over vrijheid.

Dan over de relatie tussen de representatieve democratie en het dominante westerse vrijheidsbegrip van 'met rust gelaten worden'. De Dijn laat zien dat de representatieve democratie naadloos aansluit bij het vrijheidsbegrip 'met rust gelaten worden'.¹⁷ Want wat is de kern van onze representatieve democratie? Dat de volwassen bevolking eens in de vier jaar vertegenwoordigers aanstelt die het bestuur vormen. Een vergelijking met de 'originale' Atheense democratie, of wat later met de Romeinse republiek, maakt duidelijk dat de representatieve democratie het bestuur uitbesteedt aan een kleine groep: in de Atheense republiek was de burgerij immers actief onderdeel van het bestuur, waarbij vrouwen en slaven waren uitgezonderd.

Iets uitbesteden betekent dat iemand iets wat hij in principe zelf zou kunnen of zou moeten doen, uitbesteedt aan een ander om het voor hem te doen. Het grote voordeel daarvan is dat het individu vanaf dat moment verder onafhankelijk zijn leven kan gaan leiden. Met andere woorden, als het hoogste ideaal in een maatschappij is om zoveel mogelijk met rust gelaten te worden, en dus om zo onafhankelijk mogelijk te zijn, dan sluit een representatieve democratie daar perfect bij aan. In een meer directe vorm van democratie is het immers veel lastiger om een onafhankelijk leven te leiden, vrij van allerlei verplichtingen. Het kwam, vanuit ons huidige perspectief, dan wellicht ook wel iets te goed uit dat in het oude Athene alleen de mannen met veel tijd zich mochten bezighouden met het bestuur van de stadstaat.

Vrijheid in de Romeinse republiek

Hoe ziet een ander vrijheidsbegrip eruit? Hiervoor kijkt Quentin Skinner naar een ouder vrijheidsbegrip dan het begrip dat het westerse denken sinds de negentiende eeuw heeft gedomineerd.¹⁸ Volgens Skinner heeft vrijheid met iets anders te maken dan met 'met rust gelaten worden'. Daarvoor grijpt hij terug op de Romeinse wet en het vrijheidsbegrip dat daarin essentieel was, namelijk het verschil tussen een burger en een slaaf. Dat was cruciaal, omdat een burger gebonden was aan de wet, maar de slaaf niet. Die was immers niet vrij en behoefde daarom geen verdere aandacht van de staat.¹⁹

Volgens dit oudere vrijheidsbegrip is een slaaf onvrij zelfs als ze handelt zonder interventie en in overeenstemming met haar eigen wil. Enkel handelen in overeenstemming met de

eigen wil is niet voldoende om van vrijheid te spreken, want, aldus Skinner, de handeling komt niet alleen voort uit de wil van de slaaf, maar ook uit de stilzwijgende toestemming van de meester. Als de meester het niet eens zou zijn met het handelen van de slaaf zou hij deze stoppen.²⁰ Vrijheid draait dus niet om het principe van 'niet

Vrijheid draait niet om het principe van 'niet ingrijpen', maar om het principe van non-dominantie

ingrijpen', maar om het principe van non-dominantie: de afwezigheid van dominantie door iets buiten een persoon zelf.

Dat vergt enige toelichting. Pas als je niet gedomineerd wordt, ben je daadwerkelijk vrij. De bekende Amerikaanse film *The Truman Show* is hier een fantastisch voorbeeld van.²¹ De film verhaalt over een man die, zonder dat hij het door heeft, leeft in een tv-show. Hij denkt zijn eigen leven te leiden, maar feitelijk leeft hij in een uitgebreide filmset en besturen regisseurs zijn hele leven. Beredeneerd vanuit Berlin's definitie van vrijheid zou je kunnen stellen dat de hoofdpersoon nog steeds vrij is. Hij denkt te leven zonder extra externe dwang en met de mogelijkheid om te werken aan een bevredigend leven. En alhoewel

daar wellicht bij een nadere doordenking ook wel het één en ander over op te merken is, is het vanuit de opvatting van vrijheid als non-dominantie meteen volstrekt duidelijk dat deze persoon niet vrij is. Immers, hij wordt gedomineerd. Dat hij dit in eerste instantie niet door heeft, is irrelevant. Op briljante wijze vertolkt acteur Jim Carrey de gedomineerde persoon.

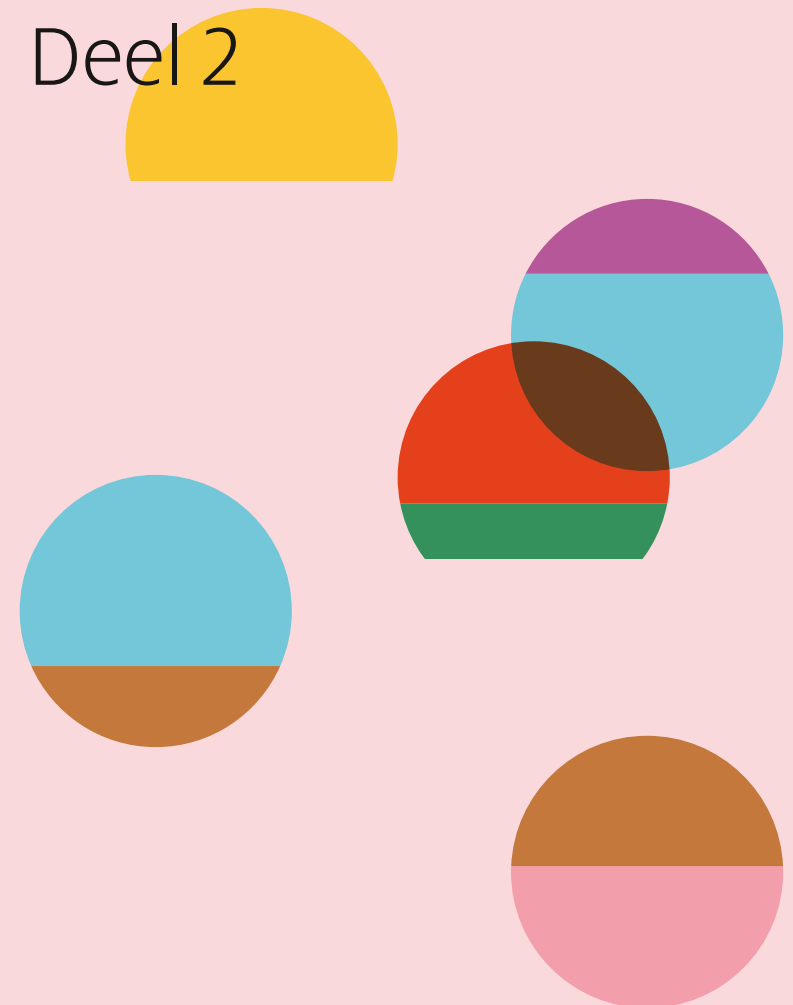
Van filmregisseurs naar regisseurs van het landsbestuur. Niet alleen regisseurs kunnen de positie van overheerser aannemen, ook de staat kan dit. Denk aan absolute dictators wiens wil wet is. Een vraag die dan opkomt, is of de staat en vrijheid

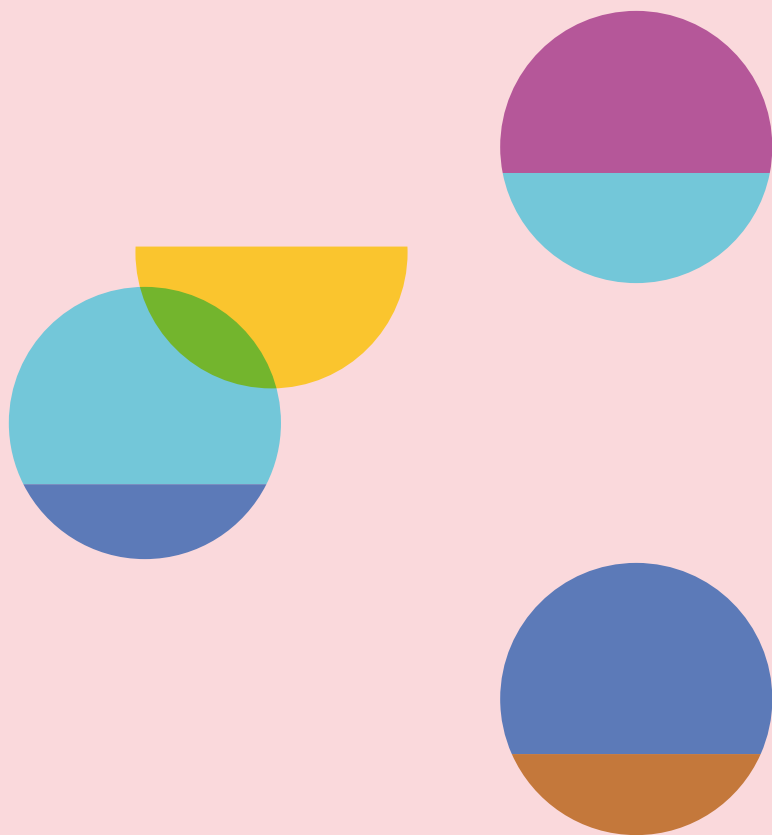
überhaupt met elkaar verenigbaar zijn. De republikeinse manier om aan de dominantie van de staat te ontkomen, is door terug te grijpen op de Griekse betekenis van het woord autonoom. *Auto nomous* betekent het jezelf de wet opleggen. Alleen als je jezelf de wet oplegt, kun je vrij zijn van dominantie.²² Een democratie, of om in Griekse termen te blijven een *polis*, is de enige manier van bestuur die het recht van vrijheid als non-dominantie kan waarborgen.

Want in een democratie neem je actief deel aan het politieke proces om, in samenspraak met de rest van de maatschappij, jezelf de wet op te leggen. Een andere term hiervoor is 'democratische vrijheid'.

Technocratie vaart wel bij ons vrijheidsbegrip

Deel 2

Technocratie vaart wel bij ons vrijheidsbegrip

Deel 2

Tijd om terug te keren naar technocratie. In deel 1 werd duidelijk op welk vrijheidsbegrip Berlin doelde en dat dit begrip gericht is op de individuele onafhankelijkheid. Ook werd duidelijk wat vrijheid als ‘non-dominantie’ of ‘zelfbestuur’ betekent. In dit deel borduren we daarop voort. Hoe kijken we aan tegen de uitbesteding van het bestuur in een representatieve democratie, vanuit het idee van democratische vrijheid? En vervolgens, hoe we kijken we vanuit dat vrijheidsbegrip aan tegen technocratie: de uitbesteding van bestuur aan experts door de gekozenen? Om die vragen te kunnen beantwoorden, ga ik in dit deel eerst kort in op de vraag wat technocratie is en wat het probleem van technocratie is. Dan bespreek ik waarom de technocratie zo goed past bij het dominante vrijheidsbegrip van ‘met rust gelaten worden’.

Wat is technocratie en wat is haar probleem?

Technocratie is de uitbesteding van politieke beleids- en besluitvorming aan experts en die experts of hun adviezen leidend maken voor het te voeren beleid.²³ In een democratie met technocratische tendensen, haalt de democratie legitimiteit uit het voeren van ‘objectief’ beleid gebaseerd op expertise: vanuit deze expertise zou de democratie onafhankelijke oplossingen voor maatschappelijke problemen kunnen implementeren, ten goede van de gehele maatschappij.²⁴ Volgens voorstanders van technocratie zouden experts in staat zijn om het beleid maximaal efficiënt te maken, waar gewone burgers dat niet zouden kunnen.²⁵

Het probleem van deze zogenaamde 'objectieve' expertise is echter dat in het proces van kennisvergaring noodzakelijkerwijs 'subjectieve' elementen zitten. Continu worden in het wetenschappelijke proces bewust of onbewust allerlei normen en waardes verondersteld. Voor de wetenschap zelf is dat geen probleem, maar voor de samenleving kan het wel een probleem

Continu worden in het wetenschappelijke proces bewust of onbewust allerlei normen en waardes verondersteld

vormen als op die normen en waardes niet politiek wordt gereflecteerd door de politiek; als wetenschappelijk advies als de enige en juiste waarheid wordt opgevat, van waaruit logischerwijs het te voeren beleid volgt.

Een fictief voorbeeld. Het college van de Gemeente Wakkerdam heeft vastgesteld dat te veel mensen in

de gemeente morbide obesitas hebben. Nu ligt aan de gemeenteraad de vraag voor welke ingrepen zij graag zou willen zien om dit probleem tegen te gaan. Het is volstrekt logisch, en ook goed, dat de gemeenteraad zich wendt tot een expert om kennis te vergaren. In dit geval kiest de raad voor voedingswetenschapper Victoria de Vries, die veel onderzoek heeft gedaan naar de relatie tussen wat mensen eten en morbide obesitas. De raadsleden vragen aan De Vries welke middelen ze kunnen inzetten om het aantal gevallen van morbide obesitas in Wakkerdam tegen te gaan. De Vries antwoordt op basis van haar onderzoek: weer snackbars uit de buurt van basisscholen, weer fastfoodketens uit de binnenstad en geef elk kind een gratis lidmaatschap bij een sportclub, -vereniging of -school.

Laten we ervan uitgaan dat Victoria deze ingrepen heeft onderzocht en geconstateerd heeft dat ze inderdaad het aantal gevallen van morbide obesitas zullen laten afnemen in Wakkerdam. Wat is in dit voorbeeld de achterliggende waarde die verscholen ligt in het advies van Victoria? Die kunnen we vinden in het gestelde maatschappelijke doel om morbide obesitas te voorkomen: de waarde die het college en ook de bewoners van

Wakkerdam willen beschermen is die van gezondheid. Hoewel het in de praktijk nooit zo zwartwit is, zou het ook kunnen dat een raadslid stelt dat zij een waarde zoals keuzevrijheid belangrijker vindt dan gezondheid. Die overweging zou een reden kunnen zijn om het advies van Victoria niet over te nemen.

Een gelijksoortig argument ontwikkelt politicoloog Zeynep Pamuk.²⁶ De wetenschap veronderstelt, aldus Pamuk, altijd bepaalde normen en waardes. Dat gebeurt in elke stadium van het wetenschappelijke proces, van de selectie van onderzoeksvragen, methodologie en het ontwerp van een onderzoek, tot de dataverzameling, formulering van hypothesen en de toepassing van bevindingen om resultaten te formuleren. Dit komt doordat wetenschap en wetenschappers hun eigen waardes, doelen en standaarden hebben die het onderzoek sturen.²⁷ Soms zijn wetenschappers zich daarvan bewust en soms niet. Wanneer is iets bijvoorbeeld significant, adequaat, plausibel of bruikbaar? Dat kunnen we alleen bepalen vanuit een bepaald doel, waarin een waarde zit verscholen over wat goed of slecht is om na te streven.

Daar komt nog bij dat hoe maatschappelijk relevanter het onderzoek is, hoe politieker dat doel is. Tegelijkertijd zijn burgers soms sterk afhankelijk van de resultaten van maatschappelijk relevant onderzoek, doordat ze bijvoorbeeld graag een uitweg zien uit de coronacrisis. De waardes die het onderzoek veronderstelt, kunnen echter afwijken van die van de bevolking of van een deel van de bevolking. Het is de taak van de politiek om daarop te reflecteren en uiteindelijk een beslissing te maken op basis van de weging van verschillende waardes; wetenschappers zijn daartoe niet democratisch gelegitimeerd.

Tot slot nog een belangrijke noot bij deze observaties. Dit essay stelt niet dat wetenschappers geen 'waarheden' produceren; het is geen kritiek op de wetenschap. Wel is het kritisch op de politici die de door wetenschap veronderstelde waardes negeren en advies klakkeloos overnemen. Op het moment dat een onderzoek beleidsadvies wordt, zijn in dat advies waardes meegekomen vanuit het onderzoek. De wetenschap is immers

niet waardenvrij. In jargon: adviezen zijn altijd normatief en niet descriptief.²⁸ De manier om hiermee om te gaan is niet om wetenschap aan de kant te schuiven, maar om wetenschap te democratiseren. Om dit te doen stelt Pamuk zogenaamde *science courts* voor, waarin leken reflecteren op de door wetenschap veronderstelde normen en waardes. In het laatste deel van dit essay kom ik hierop terug en doe ik op basis van ditzelfde idee van *science courts* drie radicale, democratiserende voorstellen.

De voedingsbodem voor technocratie

Terug naar vrijheid en wat dat te maken heeft met technocratie. De cruciale stelling is dat technocratie een voedingsbodem vindt in ons dominante vrijheidsbegrip. Het is belangrijk om te benoemen dat ik deze stelling *aannemelijk* zal maken. In de politieke filosofie zijn er namelijk geen 'knockdown' argumenten: logische of empirische bewijzen komen zelden voor in het domein van de politieke filosofie. Het argumentatiespel van de politieke filosofie bestaat vooral uit verleiding en niet uit harde bewijzen, zoals we die kennen uit bijvoorbeeld de natuurwetenschappen.

Deze vorm van argumentatie, dit verleiden, doe ik door middel van een gedachte-experiment waarin de technocratische problematiek bekeken wordt vanuit het ideaal van democratische vrijheid. Meer in het bijzonder stel ik daarbij de vraag hoe we de rol van experts in het politieke bestel *zouden* hebben ingekleed *als* het idee van democratische vrijheid dominant was geweest. Hierbij grijp ik terug op de situatie zoals die zich voerde tijdens de COVID-19 pandemie. Ik laat zien hoe de technocratische tendensen kunnen ontstaan en voortbestaan doordat het dominante vrijheidsbegrip 'met rust gelaten worden' is.

In een representatieve democratie besteden de burgers politieke reflectie uit aan de gekozenen, zodat ze daarna met rust gelaten kunnen worden. Dat is de eerste trap van de tweetrapsraket in de democratie. Hoe zit dit dan met de tweede trap? Komt de uitbesteding van politieke reflectie door gekozenen aan experts, zoals tijdens de COVID-19 pandemie, voort uit het dominante vrijheidsbegrip van 'met rust gelaten worden'?

Preciezer geformuleerd: besteden onze gekozenen de politieke reflectie die hen gevraagd is om te maken, soms zelf ook weer uit *omdat* in onze samenleving vrijheid als 'met rust gelaten worden' dominant is?

Op het moment dat democratische vrijheid dominant is in een maatschappij, en dus op het moment dat politieke reflectie een essentieel onderdeel vormt van het goede leven van burgers, dan is de uitbesteding van politieke reflectie onwenselijk. Een goed leven bestaat namelijk per definitie – naast ongetwijfeld allerlei andere zaken – uit politieke participatie. Natuurlijk kunnen er momenten zijn dat iemand minder tijd besteedt aan politieke participatie, bijvoorbeeld om zorg te dragen voor een naaste of omdat de persoon zich in mentaal zwaar weer begeeft.

Vanuit het perspectief van democratische vrijheid is het bijzonder onwenselijk als de voor politieke reflectie gekozenen, zelf ook de politieke reflectie uitbesteden. De gekozenen zijn in een representatieve democratie gelegitimeerd om zich in

Vanuit het perspectief van democratische vrijheid is het bijzonder onwenselijk als de voor politieke reflectie gekozenen, zelf ook de politieke reflectie uitbesteden

naam van hun kiezers te wijden aan politieke reflectie, aan afwegingen van waarden. De experts, zoals die van het RIVM of het OMT, zijn *niet* gekozen en dus niet gelegitimeerd om politiek te reflecteren. Vindt uitbesteding aan experts wel plaats, dan staan daarmee de burgers nog verder af van het ideaal van democratische vrijheid, van zelf besturen, van zelf politiek reflecteren en daar gevolg aan geven. Met andere woorden, elke vorm van 'jezelf de

wet op leggen' – wat zo belangrijk is binnen het democratische vrijheidsbegrip – raakt te ver uit zicht als ook de gekozenen politieke reflectie uitbesteden. Tijdens de COVID-19 pandemie werd het beleid in te sterke mate bepaald door experts en wetenschappers.²⁹ Nederland raakte twee trappen verwijderd van het hoogste vrijheidsideaal: zelf politiek reflecteren en acteren.

Hoe zouden we de rol van het OMT en het RIVM tijdens de COVID-19 pandemie hebben ingekleed *als* democratische vrijheid dominant was geweest? Dan zou het van essentieel belang zijn geweest dat mensen zelf politiek zouden reflecteren op de verschillende beleidskeuzes. Immers, politieke reflectie is een onderdeel van het goede leven. Uiteraard zouden er verschillende manieren geweest kunnen zijn om tijdens de pandemie praktische invulling te geven aan democratische vrijheid. In lijn met de voorstellen in het volgende deel had bijvoorbeeld gedacht kunnen worden aan een burgerberaad. De rapporten van experts en deskundigen zouden dan als nuttige informatie hebben gediend, om mensen te helpen bij het maken van wat volgens hen de juiste keuzes zijn. Het advies van het RIVM

Het burgerberaad had vervolgens kunnen reflecteren en bijvoorbeeld het parlement kunnen adviseren over voorstellen van het RIVM

zou niet heilig zijn geweest. Het burgerberaad had vervolgens kunnen reflecteren en bijvoorbeeld het parlement kunnen adviseren over voorstellen van het RIVM, zoals een avondklok of een lockdown.

Voor diegenen die denken: maar wacht even, het was toch een crisis? Een crisis vraagt toch om sterk leiderschap en te veel democratie zit dan toch alleen maar in de weg? Dat zou natuurlijk waar kunnen

zijn. Tegelijkertijd weten we niet welke coronamaatregelen we hadden gehad met een burgerberaad. Misschien moet worden aangetekend dat het een slecht idee is om tijdens een crisis te beginnen met een burgerberaad als een democratie daar nog amper ervaring mee heeft. Ook zou het zo kunnen zijn dat het onwenselijk is om aan het begin van de pandemie direct een burgerberaad in te zetten. Maar de covidpandemie duurde lang, en de manier waarop maatregelen werden in- en afgevoerd gebeurde de gehele pandemie op dezelfde technocratische wijze. Daar had op een bepaald punt meer democratie bij gekund. Dit niet alleen met het oog op de negatieve langetermijngevolgen van het coronabeleid, maar ook op basis van het idee dat vrij-

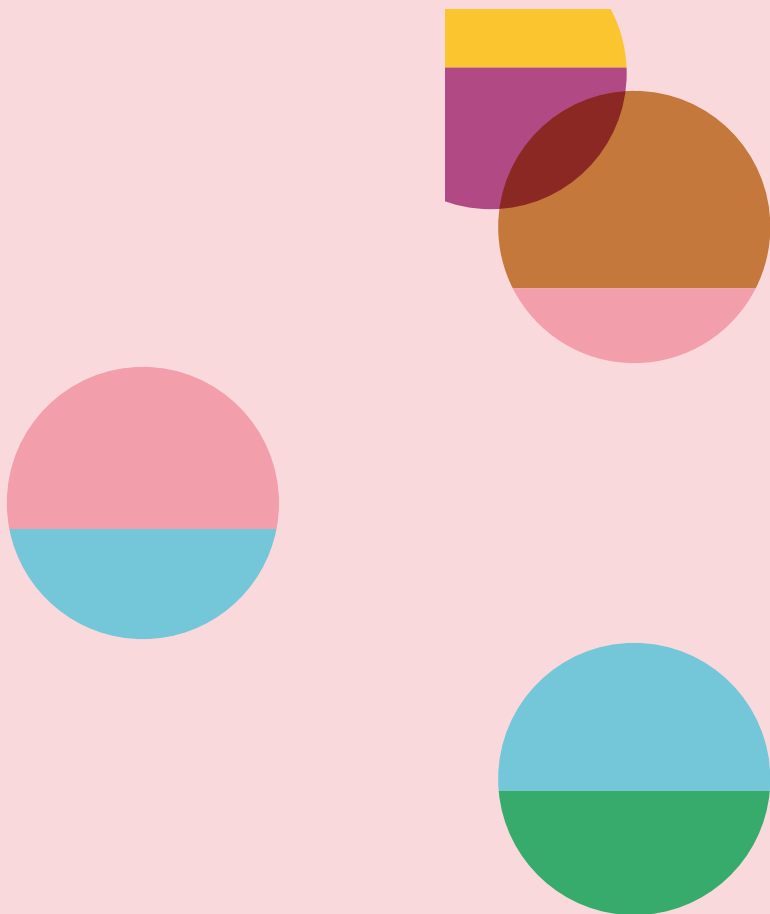
heid voor iedereen ook betekent dat iedereen de mogelijkheid zou moeten hebben om diens stem te laten horen.

Als dit democratisch vrijheidsbegrip centraal had gestaan, hadden we, in de woorden van Femke Halsema, 'heel valide rechtstatelijke en ethische bezwaren' bij de discussie betrokken en waren tegenstanders van verschillende maatregelen niet weggezet als 'wappie'. Dan hadden we ook die stem kunnen meenemen bij de politieke reflectie in coronatijd.³⁰

Naar 18 miljoen democraten

Deel 3

Naar 18 miljoen democraten

Deel 3

Hoe kunnen we het democratische vrijheidsbegrip onderdeel maken van onze maatschappij en de politieke betrokkenheid van alle burgers versterken? Vele wegen leiden naar Rome, maar zeker is dat omarming van een rijker vrijheidsbegrip niet zal gebeuren door dit simpelweg te eisen. Onderstaand volgen daarom drie eerste voorstellen om het aantal 'democratische momenten' in het leven van mensen te vergroten.

Waar staan we nu?

In de eerste twee delen van dit essay hebben we gezien dat ons huidige vrijheidsbegrip, waarin 'met rust gelaten worden' centraal staat, een voedingsbodem is voor technocratische tendensen. Ook hebben we gezien dat technocratie een 'extra' uitbesteding is van politieke reflectie in een representatief systeem waarin burgers politieke reflectie al hebben uitbesteed aan gekozenen. Tot slot hebben we gezien dat technocratische tendensen vanuit de gehele tweetrapsraket van de 'uitbesteeddemocratie' onwenselijk zijn, gezien vanuit het democratische vrijheidsbegrip.

Als iemand vindt dat 'met rust gelaten worden' het hoogste goed is, dan zal ze actieve politieke betrokkenheid vooral zien als veel werk, onpraktisch of simpelweg onwenselijk. Als iemand daarentegen juist vindt dat actieve politieke betrokkenheid voor iedereen de juiste weg is, dan zal 'met rust gelaten worden' overkomen als lui, ondemocratisch of simpelweg

onwenselijk. Waar we wel breder maatschappelijk op kunnen inzetten, is op de omarming van een *rijker* vrijheidsbegrip. Op een samenleving waarin actieve politieke participatie niet wordt gezien als lastig, vervelend en veel werk, maar juist als onderdeel van een goed leven. En op een samenleving waarin naast democratische vrijheid ook ‘met rust gelaten worden’

haar plaats heeft – want wie wil nou niet af en toe met rust gelaten worden?

Waar we breder maatschappelijk op kunnen inzetten, is op de omarming van een *rijker* vrijheidsbegrip

Om dit voor elkaar te krijgen zouden we onze representatieve democratie kunnen aanvullen met andere vormen van democratie. Door alleen te stemmen bij verkiezingen komen mensen eigenlijk (te) weinig in aanraking met demo-

cratie, waardoor ze hun democratische vaardigheden te beperkt ontwikkelen en niet zullen zien als belangrijk onderdeel van een goed leven. Dan zal het ook lastig worden het democratische vrijheidsbegrip te omarmen.

Het aantal democratische momenten – dat wil zeggen, de momenten waarop politieke reflectie plaatsvindt – in de levens van mensen zou dus moeten toenemen. Er zijn veel vormen van democratische aanvullingen op of uitbreidingen van de democratie die dit bewerkstelligen. Denk aan het burgerberaad of het stemrecht vanaf 16 jaar. We kunnen democratische momenten vermeerderen zowel in aantal, dus vaker dan er verkiezingen zijn; als in schaal, dus meer dan een stem tijdens een willekeurige verkiezing. Zo sleutelen we aan de ene kant aan de eerste trap van de tweetrapsraket in de democratie: die van burgers naar gekozenen. Aan de andere kant voegen we meer politieke reflectie toe aan besluitvorming *binnen* een aantal publieke instituties. Daarmee wordt gesleuteld aan de tweede trap van de tweetrapsraket: die van gekozenen naar experts, adviseurs en wetenschappers. In het vervolg ligt de nadruk op dit tweede aspect. Lees over het eerste aspect de publicatie

Machtsbalans in de Nederlandse democratie van de Mr. Hans van Mierlo Stichting (2022).

Breng democratie naar de burger

Hieronder volgen drie voorstellen voor de democratisering van publieke instituties. Met deze voorstellen brengen we niet zozeer de burger dichter bij de democratie, maar de democratie dichter bij de burger. Alle voorstellen draaien om burgerberaden waarin burgers zelf reflecteren op veronderstelde waardes van wetenschap of expertise. De drie voorstellen zijn voorstellen voor pilots, die niet alleen nadere uitwerking vergen, maar in het bijzonder ook verdere oefening. In dit essay gaat de meeste aandacht uit naar het eerste voorstel van een wetenschapsburgerberaad. De twee volgende beraden volgen de logica van dat eerste beraad.

Kanttekening hierbij is dat deze drie gekozen beraden wellicht voor de hand liggende beraden zijn, maar tegelijkertijd enigszins willekeurig zijn. Het hadden voor dit essay ook uitstekend andere beraden kunnen zijn. Immers, bezien vanuit democratische vrijheid kan politieke reflectie in bijna alle domeinen worden toegepast, en moet dat misschien zelfs wel worden gedaan. Maar tegelijkertijd leunt onze hoogtechnische samenleving steeds meer op wetenschap en technologie. Daarom ligt het voor de hand om daar ook te beginnen. Dus een beraad bij wetenschap, bij de inzet van technologie en bij iets waar iedereen in haar leven altijd mee te maken krijgt: medische zorg.

De inspiratiebron voor de drie voorstellen is het idee van de zogeheten *science courts* van Zeynep Pamuk. Een ‘science court’ is een vorm van een burgerberaad, dat reflecteert op de veronderstelde normen en waardes van wetenschappelijk onderzoek. Daarbij gaat het specifiek om onderzoek dat op enigerlei wijze uitmondt in een beleidsvoorstel. Deze courts kunnen gaan over beleidsvoorstellen uit verschillende gremia. Denk aan voorstellen vanuit het kabinet of vanuit colleges van burgemeester en wethouders. Of aan beleidsvoorstellen van de Tweede Kamer of de gemeenteraad. Idealiter buigen de courts

zich over vraagstukken die met een duidelijk 'ja' of 'nee', of met 'meer' of 'minder' beantwoord kunnen worden. Voorbeelden van geschikte onderwerpen voor de science courts zijn 'de overheid moet een landelijke lockdown instellen om de verspreiding van het coronavirus tegen te gaan' of 'wolven moeten worden afgeschoten bij overlast'.³¹

Het wetenschapsburgerberaad

De 'science courts' van Pamuk bieden de democratie een middel of werkwijze om om te gaan met de veronderstelde normen en waarden van wetenschappelijk onderzoek. Toegepast op het onderwerp van dit essay, namelijk het vergroten van het aantal democratische momenten in de levens van mensen, is het eerste voorstel:

Maak het mogelijk om een wetenschapsburgerberaad in te stellen, op initiatief van burgers zelf, bij beleidsvoorstellen vanuit de landelijke, provinciale of lokale bestuursorganen* die direct volgen uit ingewonnen wetenschappelijk advies.

* Hiermee wordt bedoeld: voorstellen uit kabinet, Tweede Kamer, de Provinciale Staten, de Gedeputeerde Staten, het college van B&W of de gemeenteraad.

Het doel van deze burgerberaden is om te reflecteren op de veronderstelde normen en waarden van de verschillende stappen in het wetenschappelijke proces, alsook op hoe dat proces geleid heeft tot een advies om uiteindelijk wel of niet in te stemmen met het voorgestelde beleid. Deze beraden leveren dus input aan zowel onderzoekers als aan beleidsmakers. Zo'n burgerberaad vergroot het aantal mogelijke democratische momenten voor burgers en helpt om de democratische vaardigheden van burgers te ontwikkelen. Bovendien helpt het onderzoekers én beleidsmakers om hun eigen onbewust veronderstelde aannames over normen en waarden te expliciteren. De manier waarop een initiatief voor een burgerberaad kan worden opgezet, kan dezelfde lijn volgen als het burgerinitiatief dat al mogelijk is in de Tweede Kamer.³²

Nadat het initiatief voor dit burgerberaad is opgezet, zullen de deelnemers met het oog op verkrijging van een zo'n representatief mogelijke groep door middel van loting geselecteerd worden. Om ervoor te zorgen dat ook de minstbedeelden kunnen meedoen, en dus om de representativiteit te vergroten, worden deelnemers ruimhartig beloond voor hun deelname.³³ Representativiteit gaat hier niet alleen om een juiste verhouding van mensen van verschillende geslachten, uit verschillende wijken of van verschillende leeftijden, maar juist ook om de mate van politieke participatie. Het is expliciet de bedoeling om mensen die normaal gesproken bijvoorbeeld überhaupt niet stemmen en weinig interesse hebben in de politiek ook te verleiden om mee te doen. Daarvoor moeten verschillende

obstakels worden weggenomen, zoals geen vrij kunnen krijgen van werk, geen mogelijkheid hebben om kinderen naar de kinderopvang te brengen (financieel of logistiek), of bijvoorbeeld dyslexie hebben.

Het is expliciet de bedoeling om mensen die normaal gesproken überhaupt niet stemmen en weinig interesse hebben in de politiek, ook te verleiden om mee te doen

Een voorbeeld is om een burgerberaad in te stellen bij een voorstel van het college van de eerdergenoemde Gemeente Wakkerdam om snackbars te weren binnen een straal van 250 meter van een school. Stel dat het college dit voorstel heeft gedaan met het oog

op vermindering van het aantal gevallen van morbide obesitas. Om het voorstel te onderbouwen, verwijst het college naar wetenschappelijk onderzoek naar hoe morbide obesitas te voorkomen. Op het moment dat een dergelijk voorstel wordt aangeboden door het college, moet het mogelijk worden voor burgers om een burgerberaad in te stellen waarin burgers met elkaar en met experts en wetenschappers kunnen reflecteren op de veronderstelde normen en waarden in het beleidsvoorstel. Daarbij dient ook gereflecteerd te worden op het achterliggende wetenschappelijke onderzoek en de veronderstelde waarden in

dat onderzoek. Het eindresultaat is uiteindelijk een harde 'ja' of harde 'nee' op het voorstel. De stem van het burgerberaad is doorslaggevend.

Dit burgerberaad sleutelt aan beide trappen van de raket: zowel de burger als de gekozenen kunnen politieke reflectie niet meer uitbesteden. Politieke reflectie en de uiteindelijke keuze om wel of geen snackbars in de buurt van scholen te weren, komen volledig terecht bij burgers zelf. De ambtenaren, wet-

houders en gemeenteraadsleden van Wakkerdam zijn hierbij 'slechts' belangrijke gesprekspartners. En ook de wetenschappers die onderzoek hadden gedaan naar het voorkomen van morbide obesitas, zijn 'slechts' gesprekspartners.

Dit burgerberaad sleutelt aan beide trappen van de raket: zowel de burger als de gekozenen kunnen de politieke reflectie niet meer uitbesteden

Tot slot, en dat is in deze tijden van 'fake news' geen klein bier, zorgt dit voorstel ervoor dat wetenschap en burgers dichter bij elkaar komen.

Het verankert wetenschap steviger

in onze democratie door politieke reflectie over veronderstelde normen en waarden expliciet te maken en daarmee deze politieke reflectie transparant te maken.

Het technologieburgerberaad

Eén deelgebied uit de ambtelijke wereld die veel impact heeft op de levens van mensen, is de inzet van technologie. Dat is het geval zowel voor technologie ontwikkeld op het niveau van de landelijke overheid als op lokaal niveau, maar het zijn vaak de lokale overheden die technologie inzetten die voor burgers het tastbaarst is. Denk aan de inzet van camera's, sensoren, of technieken die tijdens evenementen de stromen van grote groepen mensen analyseren.³⁴ Inmiddels zijn er door het land heen, vanwege de ruime inzet van technologie in de openbare ruimte, veel ambtenaren met kennis van die technologieën.

Een voorbeeldgemeente in Nederland is wellicht Utrecht. De Gemeente Utrecht heeft een apart team genaamd 'Uthiek' dat ethische assessments uitvoert bij de inzet van technologie door de gemeente.³⁵ Het is de bedoeling dat hier op termijn ook inwoners betrokken bij worden.³⁶ Dit is een mooie eerste stap en dient zeker ook als inspiratiebron, maar kan nog ambitieuzer om burgers sterker democratisch te betrekken bij beslissingen over technologie.

Maak het voor alle bewoners van een gemeente mogelijk om een burgerberaad in te stellen over de inzet van nieuwe technologie in de openbare ruimte door de gemeente.

Hierbij heeft dit beraad ook de uiteindelijke en beslissende stem over of deze technologie wel of niet wordt ingezet. Zodra dit initiatief gelanceerd is, zullen de leden wederom geworven worden door middel van loting onder dezelfde ruimhartige voorwaarden. Dit voorstel lijkt op het voorstel voor een wetenschapsburgerberaad, maar is niet geheel hetzelfde. Immers, dat betrof alle soorten beleidsvoorstellen, vanuit verschillende bestuurlijke gremia die direct volgen uit ingewonnen wetenschappelijk advies. Hier gaat het echter specifiek over de inzet van technologie door een lokale overheid in de openbare ruimte. De praktijk leert dat daar niet altijd een beleidsvoorstel aan ten grondslag ligt. Zowel ambtenaren met kennis van de betreffende technologie, als ambtenaren van een Uthiek-achtige afdeling (indien aanwezig in een gemeente) zijn daarbij weer 'slechts' belangrijke gesprekspartners.

Net zoals bij het vorige voorstel zal het dit beraad helpen als het op één concreet vraagstuk wordt ingezet. Denk aan de vraag of het wel of niet wenselijk is om bewakingscamera's in te zetten.³⁷ Mooi meegenomen hierbij is dat politici, wetenschappers en experts in het vervolg ook beter zullen nadenken over de verschillende waarden die een rol spelen bij de inzet van technologie, zoals privacy, veiligheid en rechtvaardigheid, en de afweging daartussen.³⁸

Het zorgburgerberaad

Het derde en laatste voorstel gaat over de democratisering van een deel van één van de grootste kostenposten van de Nederlandse overheid: de zorg. In Nederland is het 'Zorginstituut Nederland', samen met de minister en ambtenaren, verantwoordelijk om te bepalen welke geneesmiddelen vergoed worden in het basispakket van de zorgverzekering, en welke niet. Alhoewel de achterliggende reden om een bepaald geneesmiddel te vergoeden complex kan zijn, is het antwoord uiteindelijk altijd een duidelijke 'ja', 'nee' of 'deels'. De impact van zo'n beslissing op patiënten en toekomstige patiënten kan groot zijn. Toch zijn het op dit moment alleen medici en andere experts die in een klein comité een beslissing maken, uiteindelijk met het welbevinden van het kabinet. De burgers voor wie de beslissingen worden gemaakt, hebben hierin geen directe stem. Daarom het volgende voorstel.

Maak het mogelijk om, op initiatief van burgers, bij elk nieuwe medicijn* waarbij de afweging moet worden gemaakt of deze vergoed moet worden vanuit het basispakket, een burgerberaad in te stellen.

* Gemiddeld komen ongeveer 27 nieuwe medicijnen per jaar op de markt.³⁹

Zodra dit gebeurt, is dit burgerberaad bepalend bij de beslissing over de vergoeding, of de mate daarvan. Daarbij hebben medici en andere experts weer 'slechts' een informerende rol. Een kanttekening bij dit laatste burgerberaad, is dat in een ideale wereld nog veel meer keuzes in de gezondheidszorg worden gedemocratiseerd, onder dezelfde voorwaarden als bij de vorige besproken burgerberaden.

18 miljoen democraten

Een voor de hand liggend argument tegen deze drie voorstellen en tegen democratische vrijheid is natuurlijk: 'wat weten mensen nou eigenlijk?'. Het gaat echter niet om de technische kennis bij burgers, maar om hun normen en waarden. In het bijzonder gaat het om het perspectief van burgers op de verschillende waardenafwegingen die wetenschappers of experts

– al dan niet impliciet – maken. Wellicht dat burgers zich niet altijd even goed bewust zijn van hun normen en waarden, maar in een goed burgerberaad kunnen deze naar boven komen. Zoals Roel Maalderink in zijn YouTube-serie Vox Pop⁴⁰ laat zien hoe je mensen ogenschijnlijk onnadenkende dingen kunt laten zeggen door de juiste vragen te stellen, zo kun je ook met de juiste vragen mensen hun eigen normen en waarden laten expliciteren. Dat is waarom Pamuk in haar voorstel voor 'science courts' de gespreksleider een belangrijke rol geeft.⁴¹ Een goede

gespreksleider kan er namelijk zorg voor dragen dat niet alleen de mondige burgers actief zijn in een beraad, maar alle deelnemers politiek kunnen reflecteren.

Elk moment waarop de politiek zonder zelf te reflecteren op veronderstelde normen en waarden beleid van experts overneemt, is er één te veel

Elk moment waarop de politiek zonder zelf te reflecteren op veronderstelde normen en waarden beleid van experts overneemt, is er één te veel. De coronacrisis heeft laten zien hoe makkelijk we in die technocratische kramp kun-

nen schieten. Dat moeten we niet alleen bij de volgende crisis voorkomen, maar juist ook proberen te voorkomen in 'normale tijden', voor zover die bestaan. Om tegen technocratie in het verweer te komen, zijn meer democratische momenten in het leven van mensen nodig, want technocratie vindt haar voedingsbodem in een sfeer van 'met rust gelaten worden' door netelige politieke kwesties.

Dankwoord

Zoals bij elk schrijven blijken ook nu weer de laatste loodjes het zwaarst te zijn. Het einde lonkt, maar is nog niet bereikt. Als u dit leest is het einde echter wel degelijk bereikt. De lonkende finish had ik nooit bereikt zonder de hulp van mijn meelezers, *Susanne Dallinga* en *Lysanne van Schaik*. Veel dank voor jullie kritische blik. Dank aan *Michiel Verkoulen* voor het mogen lenen van het idee om de zorg te democratiseren. Ook veel dank voor de uitgebreide en goede tekstsuggesties van collega *Jasper Dekker*. Die suggesties zetten haast letterlijk de puntjes op de i. Veel dank aan *Dr. Afke Groen*, directeur van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, voor je onvoorwaardelijke steun voor mij om mijn ideetjes om te zetten in een heuse publicatie voor de stichting en voor de allerlaatste redactieslag. Voor de opmaak van dit essay gaat mijn dank uit naar *Wilmar Grossouw*, het is een bijzonder mooie publicatie geworden. Intellectuele dank ook aan *Zeynep Pamuk* die mij terugverwees naar mijn oude wetenschapsfilosofische liefde: *Paul Feyerabend*. Naar Feyerabend wordt weliswaar niet verwezen in dit essay, maar hij dient zeker als inspiratiebron. Tot slot ook nog twee dankbetuigingen aan diegenen die mij in het vroegste stadium van mijn essay op weg hebben geholpen. Als eerste voormalig collega *Luc Brouwer*, die geholpen heeft met het fijn slijpen van het punt dat ik wilde maken. En ten tweede aan voormalig directeur van de stichting, *Coen Brummer*, die mij bij een allereerste brainstorm op weg heeft geholpen.

Dirk-Jan van Vliet, 2023

Literatuurlijst

Caramani, Daniele. 'Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government', *American Political Science Review*, 2018, via www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/will-vs-reason-the-populist-and-technocratic-forms-of-political-representation-and-their-critique-to-party-government/58444AC41CD6B6A4116F12CFF2585E15.

Centeno, Miguel Angel. 'The New Leviathan: The Dynamics and Limits of Technocracy', *Theory and Society*, Vol. 22, No. 3 (June, 1993), pp. 307–335, via www.jstor.org/stable/657736.

Dijn, Annelien de. 'Freedom: An Unruly History', Cambridge, UK: Harvard University Press, 2021.

Feyerabend, Paul. 'Science in a Free Society', London, UK: New Left Books, 1978.

Mazzucato, Mariana. 'The Big Con: Reimagining Capitalism in the Age of Debunked Ideas', New York, NY: PublicAffairs, 2022.

Norton, Anne. 'Wild democracy, Anarchy, Courage, and Ruling the Law', Oxford, Oxford University Press, 2023.

Skinner, Quentin. 'Liberty before Liberalism', Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998.

Pamuk, Zeynep. 'Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society', New York, NY: Oxford University Press, 2022.

Visser, Martijn. 'Machtsbalans in de Nederlandse democratie, voorstellen voor een betere politieke cultuur', Mr. Hans van Mierlo Stichting, 2022, via <https://d66.nl/vanmierlostichting/wp-content/uploads/sites/4/2022/08/Machtsbalans-Martijn-Visser-VMS.pdf>.

Vries, Laura de. 'Algoritmes en lokale overheden', Mr. Hans van Mierlo Stichting, 2020, via <https://d66.nl/vanmierlostichting/publicatie-overzicht/algoritmes-en-lokale-overheden/>.

Eindnoten

- 1 Anne Norton, *Wild democracy, Anarchy, Courage, and Ruling the Law*, Oxford University Press, 2023.
- 2 Buitenhof, 21 mei 2023, aflevering 20. NPO Start, via www.npostart.nl/buitenhof/21-05-2023/vpwon_1344414.
- 3 Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Bredere blik op crisis cruciaal bij aanpak coronacrisis*, via www.onderzoeksraad.nl/nl/page/20180/bredere-blik-op-crisis-cruciaal-bij-aanpak-coronacrisis.
- 4 Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Aanpak coronacrisis*, via www.onderzoeksraad.nl/nl/page/20666/aanpak-coronacrisis.
- 5 Matthew Cole, 'What's Wrong with Technocracy?', *Boston Review*, 2022, via www.bostonreview.net/articles/whats-wrong-with-technocracy/.
- 6 Voor een kritiek op deze doorrekeningen zie: *CPB-doorrekening: een democratische worsteling*, Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, www.wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/artikel/cpb-doorrekening-een-democratische-worsteling.
- 7 De econoom Mariana Mazzucato heeft daar recent een kritisch boek over gepubliceerd: Mariana Mazzucato, *The Big Con: Reimagining Capitalism in the Age of Debunked Ideas*, New York, NY: PublicAffairs, 2022.
- 8 Jouke de Vries, 'Opmars van de technocraten', *Dagblad Trouw*, via www.trouw.nl/nieuws/opmars-van-de-technocraten-bcd68fc3/.
- 9 Lieve Dierckx, 'Grieken likken wonden na negen jaar crisis', *De Tijd*, via www.tijd.be/politiek-economie/europa/economie/grieken-likken-wonden-na-negen-jaar-crisis/10041376.html.
- 10 Mathijs Bouman, 'Regels zijn regels', *FD.nl*, via <https://fd.nl/opinie/1472939/regels-zijn-regels>.
- 11 Maarten Markus. 'De tijd van welstand is voorbij', *Rooilijn*, via www.rooilijn.nl/stelling/de-tijd-van-welstand-is-voorbij/.
- 12 Zie bijvoorbeeld de jaarstukken van de welstandscommissie van 2019 in Utrecht: 'Wij hebben in 2019 nagenoeg alle welstandsadviezen overgenomen. Wij zijn uitgegaan van deskundige advisering op basis van de welstandsnota 'de Schoonheid van Utrecht'. Er was over het algemeen geen aanleiding van de advisering af te wijken op basis van economische of maatschappelijke redenen', Welstandscommissie Utrecht, 2019, via www.welstandutrecht.nl/jaarverslag.
- 13 Annelien de Dijn, 'Wat betekent vrijheid nog als de zomers te heet zijn en je geen gehaktballen meer mag eten?', *De Correspondent*, 2022.

- via <https://decorrespondent.nl/13649/wat-betekent-vrijheid-nog-als-de-zomers-te-heet-zijn-en-je-geen-gehaktballen-meer-mag-eten/1504242641-98f98cof>.
- 14 Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998 en ook de recente uitgebrachte bundel over Skinner's ideeën: Annelien de Dijn & Hannah Dawson, *Rethinking liberty before liberalism*, Cambridge University Press, 2022.
- 15 De Dijn, 2022.
- 16 Op een andere manier zegt de Kamerbrief over Preventie voor Leefstijldebat van 24 maart hetzelfde: 'Als je een Nederlander vraagt wat hij nodig heeft voor een gelukkig leven, is de kans groot dat hij zegt: mijn gezondheid. Voor veel Nederlanders is gezondheid een bepalende factor voor hun levensvreugde.' Zie: Kamerbrief over Preventie voor Leefstijldebat 24 maart 2022, via www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/documenten/kamerstukken/2022/03/17/kamerbrief-over-preventiebrief-tbv-leefstijldebat-24-maart-2022.
- 17 Annelien De Dijn, *Freedom: An Unruly History*, Cambridge, UK: Harvard University Press, 2021.
- 18 Quentin Skinner, *Liberty before liberalism*. Cambridge University Press, 2012, hst. 6, 'The Triumph of Modern Liberty', pp. 277–341.
- 19 Skinner.
- 20 Skinner.
- 21 The Truman Show, 1998. via www.imdb.com/title/tt0120382/?ref=fn_al_tt_1.
- 22 Skinner.
- 23 Voor ander toegankelijk overzicht-artikel van wat de term technocratie betekent en wat er mis is met technocratie, zie Matthew Cole.
- 24 Danielle Caramani, *Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government*, Cambridge University Press, 2017, via www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/will-vs-reason-the-populist-and-technocratic-forms-of-political-representation-and-their-critique-to-party-government/58444AC41CD6B6A4116F12CFF2585E15.
- 25 Miguel Angel Centeno, *The New Leviathan: The Dynamics and Limits of Technocracy*, Theory and Society, Vol. 22, No. 3 (Jun., 1993), pp. 307–335, www.jstor.org/stable/657736.
- 26 Zeynep Pamuk, *Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society*, New York, NY: Oxford University Press, 2021.
- 27 Idem, p. 47.
- 28 Voor een vergelijking tussen de wetenschap die gaat over feiten, en de politiek die gaat over waardes, zie: Dirk-Jan van Vliet, *Waarom vind je wat je vindt? Politiek is ideologie*, Sociaal-liberale verkiezingsspecial Gemeenteraadsverkiezingen 2022, 2022, https://d66.nl/vanmierlostichting/wp-content/uploads/sites/4/2021/11/VMS_GR22_Krant_290x400mm_digitaal_enkel-o8-10.pdf.
- 29 Onderzoeksraad voor Veiligheid, Aanpak coronacrisis.
- 30 Femke Halsema, *Het gesproken woord geldt*, <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/college/burgemeester/speeches/toespraak-burgemeester-femke-halsema-o/>, 2023.
- 31 Pamuk, hoofdstuk 4, in het bijzonder p. 112 e.v.
- 32 https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/commissies/verz/burgerinitiatieven.
- 33 Voor een meer gedetailleerde uitwerking van hoe dergelijke burgerberaden kunnen worden vormgegeven, zie bijvoorbeeld het werk van Héléne Landemore. Cécile Insinger interviewde haar voor de Mr. Hans van Mierlo Stichting in *Idee*, via <https://d66.nl/vanmierlostichting/tijdschrift-idee/interview-helene-landemore-idee-216/>.
- 34 In eerdere publicaties heeft de Mr. Hans van Mierlo Stichting specifiek dit onderwerp al besproken in het licht van sociaal-liberale waarden. Zie daarvoor: Laura de Vries, Algoritmes en lokale overheden, Mr. Hans van Mierlo Stichting, 2020, via <https://d66.nl/vanmierlostichting/publicatie-overzicht/algoritmes-en-lokale-overheden/>.
- 35 Gemeente Utrecht, *Utrecht gezonde stad van en voor iedereen*, via www.utrecht.nl/bestuur-en-organisatie/utrecht-gezonde-stad-van-en-voor-iedereen/digitale-stad.
- 36 Gemeente Utrecht, *Raadsvorstel Visie Digitale Stad 2021–2025*, via <https://ureka.utrecht.nl/app/document?url=https:%2F%2Fapi1.ibabs.eu%2Fpublicdownload.aspx%3Fsite%3DUtrecht%26id%3Df4b7b4b8-8800-488e-85e8-a50b01f559da>, p. 3.
- 37 Tweakers.net, *Tien Nederlandse gemeenten overwegen uitfaseren Chinese bewakingscamera's*, 2022, via <https://tweakers.net/nieuws/193014/tien-nederlandse-gemeenten-overwegen-uitfaseren-chinese-bewakingscameras.html>.
- 38 Laura De Vries, *Kanttekeningen bij de digitale stad: Gelijkheid, democratische controle en digitale autonomie in Nederlandse gemeenten*, Mr. Hans van Mierlo Stichting, 2022, via <https://d66.nl/vanmierlostichting/nieuws/nieuwe-publicatie-kanttekeningen-bij-de-digitale-stad-door-laura-de-vries/>.
- 39 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, *Facts & Figures Geneesmiddelen*, <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-98f3e851-6b16-4613-a4c5-62d14dea564/pdf>, p. 16. In de periode 2015 tot 2019 zijn er gemiddeld 27 nieuwe medicijnen (zgn. 'nieuwe werkzame stoffen') op de markt gekomen.
- 40 youtube.com/@RoelMaalderink.
- 41 Zie hiervoor zowel Pamuk als bijvoorbeeld Landemore, *Open Democracy: Reinventing Popular Rule for the Twenty-First Century*, Princeton, Princeton University Press, 2020.

colofon

auteur

Dirk-Jan van Vliet

ontwerp

Wilmar Grossouw,
de ontwerpvloot

druk

Drukkerij van Deventer

ISBN

978 90 8327 723 3

Deze publicatie is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, 2023.

De Nederlandse democratie vertoont technocratische tendensen. En dat niet alleen op het niveau van de nationale overheid, maar ook op het niveau van provinciale en lokale besturen. Hoe komt het dat onze democratie hier vatbaar voor is? En wat kunnen we daartegen doen? In dit essay zet auteur Dirk-Jan van Vliet uiteen hoe hedendaagse technocratische tendensen samenhangen met ons begrip van vrijheid als 'met rust gelaten worden'. Het is dan ook door een ander vrijheidsbegrip te omarmen dat we deze tendensen tegen kunnen gaan, namelijk het 'democratisch vrijheidsbegrip' dat voortkomt uit de oude Griekse stadstaat Athene. Uit dit vrijheidsbegrip volgt het inzicht dat het hoog tijd is om het aantal democratische momenten in het leven van mensen te vergroten. Daarom sluit het essay af met drie radicale voorstellen om publieke instituties democratischer te maken: het wetenschapsburgerberaad, het technologieburgerberaad en het zorgburgerberaad.

